

О. А. Бондар,
к. т. н., доцент, доцент кафедри менеджменту в будівництві,
Київський національний університет будівництва і архітектури

МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ПОНЯТТЯ "ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА"

Н. Bondar,
Dr. Phil. associate professor of management department, Kyiv national university building and architecture

METHODOLOGICAL PLATFORM OF CONCEPT "ECONOMIC SYSTEM"

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна наука потребує вироблення чіткого визначення поняття системи. Зробити це не просто, тому що поняття "система" відноситься до числа найбільш загальних та універсальних термінів. Воно використовується по відношенню до самих різноманітних предметів, явищ і процесів. Невипадково термін використовується в безлічі різноманітних змістовних варіацій.

На сучасному етапі система розглядається як певна сукупність явищ, процесів, функцій, алгоритмів і т. ін., що будується (рис. 1).

У відповідності до різноманітних визначень самого поняття "система" також існує і об'єктна різноманітна сукупність самих систем. Для більш предметного та цілісного розгляду надалі аналіз області застосування та дослідження систем будемо розглядати у конкретному вигляді.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Складна система — система, яка складається з елементів різних типів і має різноманітні зв'язки між ними. Складність ототожнюється як об'єктивне і суб'єктивне явище. Об'єктивна складність притаманна системам незалежно від суб'єкту пізнання, суб'єктивна обумовлена характером сприйняття системи суб'єктом, залежить від недоліків знань та інтелекту. Ці два типи складності тісно взаємодіють між собою, особливо тоді, коли та чи інша система тільки включається в процес пізнання. Але базовою основою є об'єктивна складність системи. Встановлення рівня складності тієї чи іншої системи має важливе значення

для практики. У науці виділяють чотири підходи до розуміння складних систем:

1) згідно першого підходу складні системи є системами з поганою організацією;

2) при другому підході складними є такі системи, які не можуть бути точно математично описаними (з'являється пізнавальний, гносеологічний і навіть інструментальний аспект складності), але вони мають під собою об'єктивний переріз, оскільки опису не підлягають варіантні, стохастичні багаторівневі системи;

3) при третьому підході складними вважаються системи цілеспрямованої поведінки, тобто соціальні. У даному випадку складні системи подібні до людини, її соціальної організації, що не завжди є правдивим, оскільки складність не тотожна цілеспрямованості;

4) при четвертому підході складність трактується з позицій теорії множин як елемент множини або як цілісна множина.

Відповідно до опису та визначення складних систем: їх цілей, характеристик, методів та підходів функціонування для нашого застосування більш цікавими є складні системи, що відповідають третьому підходу.

Рис. 1. Конструювання системи

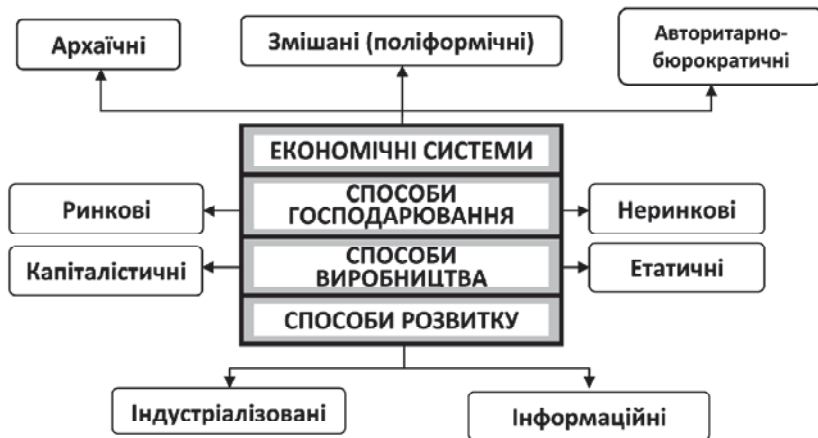

Рис. 2. Систематизована методологічна платформа поняття "економічної системи"

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

На основі системного аналізу зробити методологічний висновок щодо поняття "економічна система".

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Визначення типу економічної системи є одним із найдискусійніших питань у сучасній світовій та вітчизняній науковій літературі. Так, американські вчені Р. Макконнелл і С.Л. Брю в своїй праці світового значення "Економікс" стверджує, що індустріально розвинені країни світу розрізняються між собою за двома ознаками:

- 1) формою власності на засоби виробництва;
- 2) способами координації та управління економічною діяльністю.

На основі цих ознак виділяють такі типи економічних систем:

- чистий капіталізм, або капіталізм вільної конкуренції, який характеризується приватною власністю на ресурси та використанням систем ринків і цін для координації економічної діяльності та управління нею. У такій системі поведінка кожного з її учасників мотивується його власними інтересами. Економічна влада тут розпорошена. Держава не втручається в економіку;
- командна економіка, або комунізм, ґрунтується на суспільній власності на всі матеріальні ресурси. Приймаються колективні рішення і здійснюється централізоване планування економіки. Підприємства є власністю держави і здійснюють виробництво на основі державних директив;
- змішані системи, які об'єднують риси як чистого капіталізму, так і командної економіки.

Американський дослідник М. Шніцер у своїй праці "Порівняння економічних систем", зіставляючи стан і механізми сучасних економічних систем, виокремлює неринкові (соціалізм і комунізм) та ринкові (капіталізм) механізми. До головних різновидів капіталізму він відносить: ринковий (США), соціально-ринковий (Європа), державно-керований (Східна Азія). Такі підходи до типізації суспільства є найпоширенішими. За таких підходів поняття "економічна система" і "спосіб господарювання" розглядаються як тотожні. Спосіб господарювання одні автори трактують як механізм (ринковий чи неринковий), інші — як господарську організацію або господарський порядок відповідної економічної системи (В. Ойкен), принципи господарських процесів (Я. Карнаї).

Таким чином, поняття "економічна система" є ширшим, ніж поняття "спосіб господарювання". Кожній економічній системі притаманний певний домінуючий спосіб господарювання, а значить, процес функціонування.

Одним з найбільш обґрунтованих та повних визначень "економічна система" в сучасному розумінні є праці професора Каліфорнійського університету М. Кастельса "Інформаційна епоха: економіка, суспільство і культура". Він характеризує суспільство також за двома ознаками:

- 1) спосіб виробництва (капіталізм, етатизм);
- 2) спосіб розвитку (індустріалізм, інформаціоналізм).

Об'єднавши всі існуючі підходи до формування поняття "економічна система" використовуючи системні ознаки, можна визначити таку методологічну основу (рис. 2).

Зокрема, М. Кастельс дотримується такого методологічного підходу: суспільства організовані навколо процесів

людської діяльності, детермінованої у відносинах виробництва, досвіду та влади. (Виробництво — це вплив людини на матерію (природу) для задоволення власних потреб. Досвід — це вплив людських суб'єктів на самих себе, детерміноване співвідношення між їх біологічними та культурними ідентичностями. Влада — це такі відносини між суб'єктами, за яких воля одних суб'єктів нав'язується іншим через потенційне або фактичне застосування насильства — фізичного або символічного.) Структурний принцип, відповідно до якого привласнюється і контролюється економічний надлишок, характеризує спосіб виробництва.

За капіталістичного способу виробництва контроль над капіталом здійснюють власники засобів виробництва, розподіляючи економічний надлишок. Головною метою є отримання максимального прибутку, тобто збільшення обсягу економічного надлишку.

При етатизмі (колективізм — у термінології американського вченого Д. Белла) економічним надлишком володіє державна влада. Він зорієнтований на максимізацію влади, яка нав'язує свої цілі більшості населення. Капіталістичний та етатичний способи виробництва відтворюють відповідно змішану (поліформічну) та авторитарно-бюрократичну системи. Змішані (поліформічні) системи з'явилися на рубежі 60—70-х років XX ст. у розвинених країнах (США, Канаді, країнах Західної Європи, Японії) унаслідок об'єктивних причин, передусім у зв'язку з їх переходом до постіндустріальної цивілізації.

Змішаним системам як новому типу суспільного устрою притаманні такі загальні риси: переплетення, взаємопроникнення і взаємодоповнення колективної, приватної і державної форм господарювання, а також взаємний перехід одного типу господарювання в інший. Саме тому змішане суспільство називають ще поліформічним.

Багатоукладність і взаємопроникнення економік різних типів зумовлене економічною та соціальною доцільністю за умов об'єктивного процесу розвитку економіки, для якого характерно, з одного боку, зростання усуспільнення економіки і формування на цій основі великих колективних господарств, а з другого — посилення економічного відокремлення, що зумовлює дедалі ширше використання ринкових відносин.

Соціальна орієнтація економіки, яка сприяє підвищенню добробуту людей. Досягти цього можна лише за умови зростання регулюючої ролі держави, особливо у тих сферах, де ринок не може реалізувати певні потреби суспільства: захист його недієздатних членів, охорону навколишнього середовища й обороноздатність країни.

Діяльність певних господарських структур є ефективною лише за умов ринкового саморегулювання, держава не повинна втручатися в їхню діяльність. Отже, для поліформічного суспільства (системи) характерне поєднання саморегулювання і регулювання економіки.

Демократична форма (система) управління країною забезпечує економічні, політичні та духовні гарантії для якомога повнішої реалізації потенціалу кожної людини. Тільки у такий спосіб може сформуватися громадянське суспільство, в якому домінує соціальна злагода.

Отже, наявність багатьох економічних укладів, зближення і конкуренція між ними (що характерно для сучасних розвинених країн) — це закономірний процес розвитку суспільства, який відображає тенденцію зростання ролі загальноекономічних, загальнолюдських, загальноцивілізаційних факторів у суспільстві.

Авторитарно-бюрократична система утвердилася в нашій країні наприкінці 20-х років XX ст. і проіснувала до кінця 80-х років. Її головними рисами є такі:

- відмова від природного процесу усупільнення, розвитку багатоукладної економіки і насильницьке одержавлення засобів виробництва, перетворення останніх на функціональну власність тих, хто нею управляє, розпоряджається (відомств, бюрократії), відчуження від власності безпосередніх виробників (окремих працівників і трудових колективів);

- згортання товарно-грошових відносин, утвердження неекономічних, примусових методів організації праці;
- зрівняльність інтересів усіх працівників, протиставлення соціального та індивідуального в людині.

При цьому класовий інтерес розглядався як головний, визначальний. Інституції влади проводили політику, орієнтовану на реалізацію класового інтересу. Людині у цій політиці відводилася роль засобу, а не мети; бюрократизація державних і партійних структур, придушення самоврядування, сваволя партійно-державної влади. Ця система ігнорувала об'єктивні закони розвитку, загальнолюдські цінності, існування спільного в різних системах, а спиралася виключно на особливе, специфічне, передусім на класовий підхід.

Авторитарно-бюрократична система ґрунтувалася на державній власності, яка вважалася загальнонародною, що призводило до гіпертрофованого централізму в управлінні економікою з боку держави. Це зумовлювало розмежування інтересів у суспільстві, підрив матеріальної зацікавленості, утворення адекватного апарату управління, його всевладдя і відсутність демократії.

Моноекономіка (одноукладна економіка) характерна для простої, нерозвиненої системи, якою було первісне суспільство. З розвитком суспільного поділу праці, продуктивних сил посилюється тенденція до виникнення різних форм власності та господарювання, а отже, до багатоукладності економіки.

У вітчизняній економічній літературі тривалий час домінувала думка, що багатоукладність притаманна лише перехідному періоду від капіталізму до соціалізму. Капіталістичне суспільство характеризувалося як таке, що витісняло всі форми господарювання, засновані на неприватній власності на засоби виробництва. А соціалістичне — зводилося до форми господарювання, що ґрунтується на державній формі власності. Так виникла теорія "єдиного моноліту", що призвела до появи авторитарно-бюрократичної системи. Насправді ж такий тип єдності можливий лише у простих системах. Для складної системи, якою є розвинене суспільство, характерний інший тип єдності, інформаційний, який, з одного боку, забезпечує

розвиток виробничих потужностей — індустріальні системи, та нарощення економічного прибутку народного господарства — інформаційні системи.

Клас економічних систем — індустріальні — в сучасному суспільстві функціонують за рахунок нарощення виробничих потужностей, а значить якісних та кількісних показників виробництва; інформаційні — відповідають за нарощення кількісних показників через систему стимулювання та управління якісними показниками.

ВИСНОВКИ

Під об'єктом дослідження (підприємством) будемо розуміти однорівневу або багаторівневу ієрархічну структуру складних і великих систем, які характеризуються такими властивостями: відмінність значимості і можливостей функціональних елементів (ФЕ) для різних ієрархічних рівнів; вільна поведінка ФЕ кожного рівня ієрархії у певних межах, встановлених заздалегідь або у процесі функціонування об'єкта; пріоритет дій або право на втручання ФЕ верхнього рівня у "справи" нижнього рівня залежно від функцій, які вони виконують.

Визначені групи являють собою складну ієрархічну, мобільну систему сукупності параметрів, що трансформуються в конкретні задачі. Однак постає питання, чи можна відповідно до кожного фактора (сукупності параметрів) обрати оптимальну модель управління, а отже роботу на результат. Так, звичайно, що необхідно, але для цього треба взаємоув'язати в чітку структуру три складові: цілі очікуваного результату, рівні інтерпретації, типологію геометричних моделей через визначені рівні управління, що знову ж таки залежать від поставлених цілей.

Таким чином, будь-яка економічна система відповідного класу, виду, типу чи за іншими класифікаційними ознаками вимагає системного відтворення залежно від цілей та задач функціонування, тобто процесу моделювання.

Література:

1. Бондар О.А. Можливості використання інструментів прикладної геометрії при вирішенні економічних задач // Прикладна геометрія та інженерна графіка. — Вип. 86. — КНУБА. — Київ, 2012. — С. 99—107.
2. Бондар О.А. Системні інтерпретаційні рівні управління складними системами // Містобудування та територіальне планування: наук.-техн. збірник/Відпов. ред. М.М. Острін. — К.: КНУБА., 2012. — Вип. 44. — С. 60—66.
3. Бондар О.А. Системні інтерпретаційні рівні управління складними системами // Містобудування та територіальне планування. — Вип. 44. — К.: ВІПОЛ, 2012. — С. 60—66.
4. Моисеев Н.Н. Математические модели системного анализа. — М.: Наука, 1981.
5. Плоский В.О., Підгорний О.Л., Бондар О.А. Інтерпретаційний схематизм як елемент методологічної парадигми прикладної геометрії // Містобудування та територіальне планування. — Вип. 35. — К.: ВІПОЛ, 2010. — С. 37—43.
6. Плоский В.О., Бондар О.А. Галузева теорія "геометрична економіка": необхідність та прикладна значущість // Прикладна геометрія та інженерна графіка. — Вип. 86. — КНУБА. — Київ, 2010. — С. 99—107.
7. Wess R.S. Jacobson E.A. Method for the Analysis of the Structure of complex Organizations // Commerce Social. Review. — 1955. — № 20.
8. Porter L.W., Lawler E.E. Properties of organization structure in relation to job attitudes & job behavior // Psychol. Bull. — 1965. — P. 23—51.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2013 р.